

Sara Plat

Oriëntalistische praktijken?

In deze bijdrage onderzoekt Sara Plat of Edward Saïds theorie over het oriëntalisme van toepassing is op een van de eerste Nederlandse islamologen, Christiaan Snouck Hurgronje, die de Nederlandse regering adviseerde over haar beleid in Nederlands-Indië.

‘Oriëntalisme’ is een veelgebruikte term voor het vakgebied van de eind negentiende-eeuwse wetenschappers die zich met het Oosten, de Oriënt, bezighielden. Met de term wordt ook een westerse denkstijl aangeduid die haar basis heeft in een fundamentele epistemologische en ontologische scheiding tussen de Oriënt en de Occident - het Oosten en het Westen. ‘Oriëntalisme’ is echter ook de term die de pas overleden Palestijnse literatuurwetenschapper Edward Saïd voor zijn onderzoek en theorie gebruikte.¹ Zijn definitie heeft ervoor gezorgd dat het woord ‘oriëntalisme’ nooit meer vrijblijvend en zonder lading gebruikt kan worden.

Saïd definieert oriëntalisme als de wijze waarop er omgegaan werd met de Oriënt. Dit heeft betrekking op alle vormen van hoe de Oriënt behandeld werd door het Westen: het schrijven over de Oriënt, het autoriseren van visies op de Oriënt, het lesgeven in de al bestaande veronderstelde kennis over de Oriënt en ook de beleidsvorming met betrekking tot de Oriënt. Dit is Saïds stokpaardje. Feitelijk typeert hij met deze definitie of visie het oriëntalisme als een westerse methodologie en motivatie om de Oriënt te herstructureren en autoriteit te claimen over de Oriënt. Saïd trekt zijn theorie ver door, elke westerling die zich met de Oriënt bezighoudt, is in zijn visie een imperialist met egoïstische, politieke drijfveren.² In dit artikel zal gepoogd worden dit in een concreet geval te bestuderen: de ideeën van Christiaan Snouck Hurgronje (1857- 1937), een van de eerste islamologen van Nederland. Deze keus is niet alleen gemaakt op grond van het feit dat Hurgronje naar mijn mening een zeer interessante figuur is in de koloniale geschiedenis van Nederland, maar ook omdat zijn beschrijvingen en ideeën omtrent de Oriënt helder en goed te bestuderen zijn. Past Snouck binnen Saïds kritiek, of valt dit te nuanceren?

1 Saïd overleed 25 september 2003.

2 Edward Saïd, *Orientalism* (Londen 1978) 2-3.

Het gedachtegoed van Edward Said

Voor het uitwerken en onderbouwen van zijn theorie gebruikt Said onder andere de epistème-theorie van Michel Foucault. Deze theorie draait om het idee dat taal en de indirecte *representatie* van de samenleving in een tekst, uiteindelijk omgezet wordt in macht. Iedereen zit in dit systeem gevangen, zowel diegene die de macht uitoefent als diegene die hieraan onderworpen wordt. Het mechanisme dat Foucault schetst is passief en werkt grotendeels onbewust; individuen kunnen hier geen invloed op uitoefenen. Door het gebruik van tegenstellingen als 'normaal' versus 'gek' of 'sterk' versus 'zwak' wordt de werkelijkheid gestructureerd in het voordeel van de 'sterkste'. Tegelijkertijd komt bij een dergelijke analyse aan het licht dat taalgebruik veel over de inrichting van een samenleving kan zeggen. Said trekt deze redenering door naar de tekstuele behandeling van onderwerpen die *buiten* de eigen samenleving liggen. Concreter wil dit zeggen dat hij niet kijkt naar teksten die de eigen, westerse samenleving als onderwerp hebben, maar naar teksten die handelen over de Oriënt. De Oriënt vertegenwoordigt 'het andere', datgene dat buiten de eigen samenleving valt.³ Er worden vele tegenstellingen gebruikt bij de beschrijving, analysering of andersoortige behandeling van de Oriënt. Vaak gebruikte tegenstellingen die Said signaleert en isoleert zijn 'normaal' versus 'achterlijk', 'sterk' versus 'zwak', 'mannelijk' versus een zwak, verleidelijk, mysterieus of vals 'vrouwelijk', 'rationeel' versus 'irrationeel', 'humaan' versus 'wreed' en 'dynamisch' versus 'statisch'.⁴ De representaties van de Oriënt in teksten hebben volgens Said hetzelfde, onbewuste, doel als de door Foucault geanalyseerde representaties die de eigen westerse samenleving als onderwerp hebben. In beide gevallen gaat het om het definiëren van de eigen cultuur door een beschrijving van de 'Ander'. Hierop volgt, nu in het tekstueel systeem duidelijk gedefinieerd is wat men als 'goed' en 'kwaad' beschouwt, een dynamiek van disciplineren en zelfbevestiging waarin de spelregels voor het functioneren van de maatschappij duidelijk worden. Deze ontwikkeling gaat hand in hand met het afkeuren en domineren van de 'Ander', die niet in het eigen plaatje past en als minder afgeschilderd wordt.

3 James Clifford, 'Review essays. Orientalism by Edward Said', *The Cambridge quarterly* 10 (1980) 204-223, aldaar 208-215.

4 Peter Rietbergen, 'Oriëntalisme. Een theorie van ficties, de fictie van een theorie? Een poging tot contextualisering en herinterpretatie', *Tijdschrift voor de geschiedenis* 111 (1998) 545- 575, aldaar 546.

Vanuit Foucaults redenering dat taal en macht aan elkaar gerelateerd zijn, legt Said vervolgens de link met het imperialisme. Hij stelt dat het mechanisme dat Foucault schetst met betrekking tot representaties binnen de eigen samenleving, ook werkt in representaties van de Oriënt. Door het gebruik van een oriëntalistisch discours in het verleden werd een systeem of een mechanisme geschapen waardoor de westerse wereld de wens tot domineren van het Oosten voelde. Volgens Said zet deze tendens zich tot op de dag van vandaag voort. Deze wens tot domineren kan door toepassing van dit discours in de praktijk gebracht worden. Over de precieze functionering van dit systeem is Said niet bijzonder duidelijk. De kennis over de 'Ander' en de interpretatie en representatie van deze kennis is de kiem van de macht over de 'Ander'. Ook het vergaren van kennis, ofwel wetenschappelijke onderzoek naar de Oriënt, heeft volgens Said uiteindelijk een zuiver egoïstisch en politiek doel.⁵ Hij stelt dat kennis over de Oriënt met politiek verweven is. De individuen die de teksten produceren, zijn altijd ingebed in een eigen systeem van door een cultuur gevormde en door het discours gedefinieerde en gevestigde belangen, politiek en machtsdynamiek.

Belangrijk is hier hoe Said dit imperialisme, dat volgens hem de drijfveer voor de westerling was in zijn handelen met betrekking tot de Oriënt, eigenlijk ziet. Imperialisme volgens Said is mijns inziens vooral een door egoïstische economische en politieke motivaties ingegeven overheersing.⁶ Het idee dat de Oriënt zoals deze in oriëntalistische teksten gerepresenteerd werd in feite een uitvinding van het Westen was, staat centraal in Said's methodiek en redeneringen. De Oriënt als zodanig bestaat dus niet. De representatie die in teksten gemaakt wordt, is kunstmatig en definieert eigenlijk het Westen zelf, terwijl ze tegelijkertijd een reden en (onbewuste) motivatie voor het imperialisme geeft.⁷

De kritieken op het gedachtegoed zijn, evenals de lofuitingen, talrijk. Ten eerste zijn veel critici het niet eens met de wijze waarop Said 'essentialiseert', ofwel alle teksten van allerlei verschillende individuen of instanties uit allerlei verschillende contexten en periodes, in feite over één kam scheert zonder een nuance aan te brengen. In al deze teksten let hij enkel op de 'imperialistische inslag' en essentialiseert de teksten dus als het ware tot

5 Clifford, *The Cambridge quarterly* 10 (1980) 212- 214; Said, *Orientalism*, 3-13 en 92-110.

6 In zijn latere werk komt dit nog meer tot uiting, bijvoorbeeld in: Edward Said, *Culture and imperialism* (Londen 1993).

7 Clifford, *The Cambridge quarterly* 10 (1980) 213; Said, *Orientalism*, 4, 8.

oriëntalistische vehikels die zijn theorie bevestigen.⁸ De imperialistische motivatie die hij probeert te bewijzen is op zichzelf ook een element waar een aantal critici over vallen. De beweegredenen van auteurs schetst hij volgens velen te eenzijdig. Ook vinden een aantal critici dat hij doordraaft in zijn bewijsdrang.⁹

Een andere kritiek baseert zich op het feit dat Said de theorie van Foucault gebruikt om uit te leggen dat de tekstuele representaties over de 'Ander' omgezet worden in macht over de ander. Foucault echter gebruikt deze theorie om een *indirect* functionerend mechanisme aan te duiden, waarbij iedereen in hetzelfde taalsysteem gevangen zit en het vormen en uitoefenen en ondergaan van macht een *passieve* aangelegenheid is. Het individu zelf heeft hier in de redenering van Foucault maar weinig invloed op. Said schetst een veel actiever mechanisme, waarin het individu, in dit geval de westerse kolonisator, een *actieve* rol heeft in de machtsuitoefening. In dit opzicht heeft Said de theorie van Foucault dus aangepast aan of beter gezegd ingepast in zijn eigen theorieën en gedachten.

Tot slot is ook het materiaal dat Said gebruikt voor het onderbouwen van zijn redeneringen, opmerkelijk. Vanuit zijn literatuurwetenschappelijke achtergrond gebruikt hij voornamelijk literaire teksten, waarin het oriëntalisme niet direct aan de oppervlakte ligt, terwijl zijn theorie uiteindelijk een zeer politieke wending neemt. Hoewel hij in zijn theorie teruggaat tot de periode van de oudheid, komen de door hem geanalyseerde teksten vooral uit de koloniale periode, een periode waar cultuurcontacten talrijk waren en motivaties en drijfveren wellicht anders waren dan in eerdere periodes.

8 Clifford, *The Cambridge quarterly* 10 (1980) 207; Rosalind O' Hanlon en David Washbrook, 'After Orientalism. Culture, criticism and politics in the third world', *Comparative studies in society and history* 34 (1992) 141- 167, aldaar 159; Prakash, Gyan, 'Orientalism now', *History and theory. Studies in the philosophy of history* 34 (1995) 199- 212, aldaar 206; Bernard Lewis, 'The question of Orientalism', *New York review of books* (1982) 50.

9 Richard Luckett is van mening dat Said een zekere mate van paranoia tentoonspreekt door in elke door hem behandelde tekst, ook die van a-politieke schrijvers, imperialistische motieven te zien. Bernard Lewis vindt het niet gerechtvaardigd wetenschap in een zo sterke mate met politiek te verbinden. Ook heeft hij kritiek op Suids idee dat oriëntalisme in feite een politieke doctrine is. Richard Luckett, 'On inhumane discours', *History and theory. Studies in the philosophy of history* 14 (1980) 271- 281, aldaar 272- 276; Lewis, *New York review of books* (1982) 51.

Panorama van Mekka, waar Snouck Hurgronje in 1885 onderzoek deed naar de Haj. Op de voorgrond de Grote Moskee. Uit: Angelo Pesce ed., *Makkah a hundred years ago* or *C. Snouck Hurgronje's remarkable albums* (Londen 1986) 26.

Het gedachtegoed van C. Snouck Hurgronje

Ook Nederland treft oriëntalistische blaam volgens Said. Een van de mensen die hij in dit verband noemt, is de Leidse theoloog en oriëntalist in de wetenschappelijke zin van het woord, Christiaan Snouck Hurgronje. Snouck Hurgronje staat te boek als de eerste islamoloog van Nederland. Naast zijn studie theologie, Semitische talen en Mohammedaans recht heeft hij onderzoek gedaan naar de Haj. De Haj is de voor moslims tenminste een maal in het leven verplichte bedevaartstocht naar Mekka. Dit is een van de vijf 'zuilen' van het islamitische geloof.¹⁰ Na zijn afstuderen is hij in 1885 ook daadwerkelijk naar Mekka gegaan om aldaar ter plekke onderzoek te doen, iets dat voor die tijd op wetenschappelijk gebied vrij vooruitstrevend

10 Dit onderzoek resulteerde uiteindelijk in een afstudeerscriptie over de Haj: *Het Mekkaanse feest* (Leiden 1880).

was.¹¹ Om deze toen nog gesloten stad binnen te komen en aldaar contacten te leggen heeft hij zich hoogstwaarschijnlijk bekeerd tot de islam.¹² Nadat hij door omstandigheden uit Mekka moest vertrekken, ging hij in 1889 naar Nederlands-Indië. Hier deed hij eveneens onderzoek, vooral naar de plaatselijke inrichting en beleving van de islam. Tegelijkertijd woedde hier de Atjeh-oorlog. De Nederlandse regering kwam er al gauw achter dat zij in deze strijd gehinderd werd door een gebrek aan kennis van zaken met betrekking tot de bevolking, haar religie en gebruiken en de inrichting van het gebied. Snouck leek met zijn kennis, contacten en beheersing van de taal de aangewezen persoon hier verandering in te brengen. In 1891 werd hij dan ook benoemd tot 'Adviseur voor Oosterse Talen en Mohammedaans Recht'. In 1892 verscheen zijn veelzijdige *Verslag omtrent de religieus-politieke toestanden in Atjeh*, dat hij later tot zijn boek *De Atjehers* zou herschrijven.¹³ Vanaf dat moment zou hij, ook door zijn 'ambtelijke adviezen', een grote invloed krijgen op het Nederlandse beleid aangaande de Atjeh-kwestie. Dit duurde tot 1906. In 1906 keerde hij voor verlof terug naar Nederland.¹⁴ In 1907 aanvaardde hij in Leiden het hoogleraarschap in Arabische talen en Mohammedaans recht. Hij bleef in zijn functie van hoogleraar in Nederland tot aan zijn dood in 1937, overigens met behoud van zijn adviserende rol bij de Nederlandse regering.¹⁵

In deze periode heeft Snouck zeer specifieke en eigen ideeën gevormd over de islam en haar gebruiken, en dan vooral de Nederlands-Indische varianten hiervan. Deze koppelde hij direct aan adviezen omtrent hoe de Nederlandse regering diende te handelen met betrekking tot de koloniale bevolking en haar religie. Ten eerste was hij van mening dat de islam niet zozeer een mindere religie als het westerse christendom was, als wel een

11 Ook hier volgde een publicatie: *Mekka, die Stadt und ihre Herren* I en II (Leiden 1888-1889).

12 Over deze 'bekering' zijn de meningen in de literatuur zeer verdeeld, voor een goed overzicht van deze discussie, zie: P. Sj. Van Koningsveld, 'Oriëntalistiek als hulpwetenschap. Snouck Hurgronje's 'bekering' tot de Islam' in: *Snouck Hurgronje en de Islam. Acht artikelen over het leven en werk van een orientalist in het koloniale tijdperk* (Leiden 1987) 81- 92.

13 Een deel van dit verslag staat in: E. Gobée en C. Adriaanse, *Ambtelijke adviezen van Snouck Hurgronje 1889- 1936 I* (Den Haag 1957) 47- 405; C. Snouck Hurgronje, *De Atjehers* (2 dl.; Leiden 1893-1895).

14 Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (derde druk; Amsterdam 1980) 260.

15 Fred Lanzing, 'Snouck Hurgronje, schrijver', *Indische letteren* 16 (2001) 154- 169, aldaar 156- 158; Gobée en Adriaanse, *Ambtelijke adviezen*, ix- xv.

minder *ontwikkelde* religie. Snouck kwam tijdens in zijn vroege studiejaren, waarin hij nog enkel theologie studeerde, in aanraking met de 'moderne theologen', die dit soort ideeën aanhingen. Zijn onderzoek naar de islam is hier ook zeer door beïnvloed.¹⁶ Vanuit zijn eigen, eurocentrische perspectief leek deze hiërarchie in religies een logische gevolgtrekking. Elementen, zoals het bij de islam ontbreken van een scheiding van kerk en staat waardoor religie zich actief bezighield met politieke zaken, waren voor Snouck een bewijs van achtergebleven ontwikkeling. Het element van de Jihad in de religie getuigde hier volgens hem ook van:

'In de hooger ontwikkelde kringen van alle Mohammedaansche landen is het besef algemeen geworden, dat de Middeleeuwsche vermenging van godsdienst en politiek, welke het stelsel van den Islâm voor altijd wilde handhaven, niet van onze tijd is. Zoozeer zijn de Mohammedanen in de wereld de staatkundige en maatschappelijke minderen geworden, dat het denkbeeld eener op hunnen godsdienst gegronde wereldheerschappij alleen voor de onwetenden iets van zijne bekoring kon behouden. De overigen schamen zich bijna voor de aanmatiging, die ons uit de leer van den djihâd tegenklinkt, en geven zich alle moeite om te betoogen, dat de wet zelve de toepassing ervan beperkt tot omstandigheden, die zich nu niet meer voordoen.'¹⁷

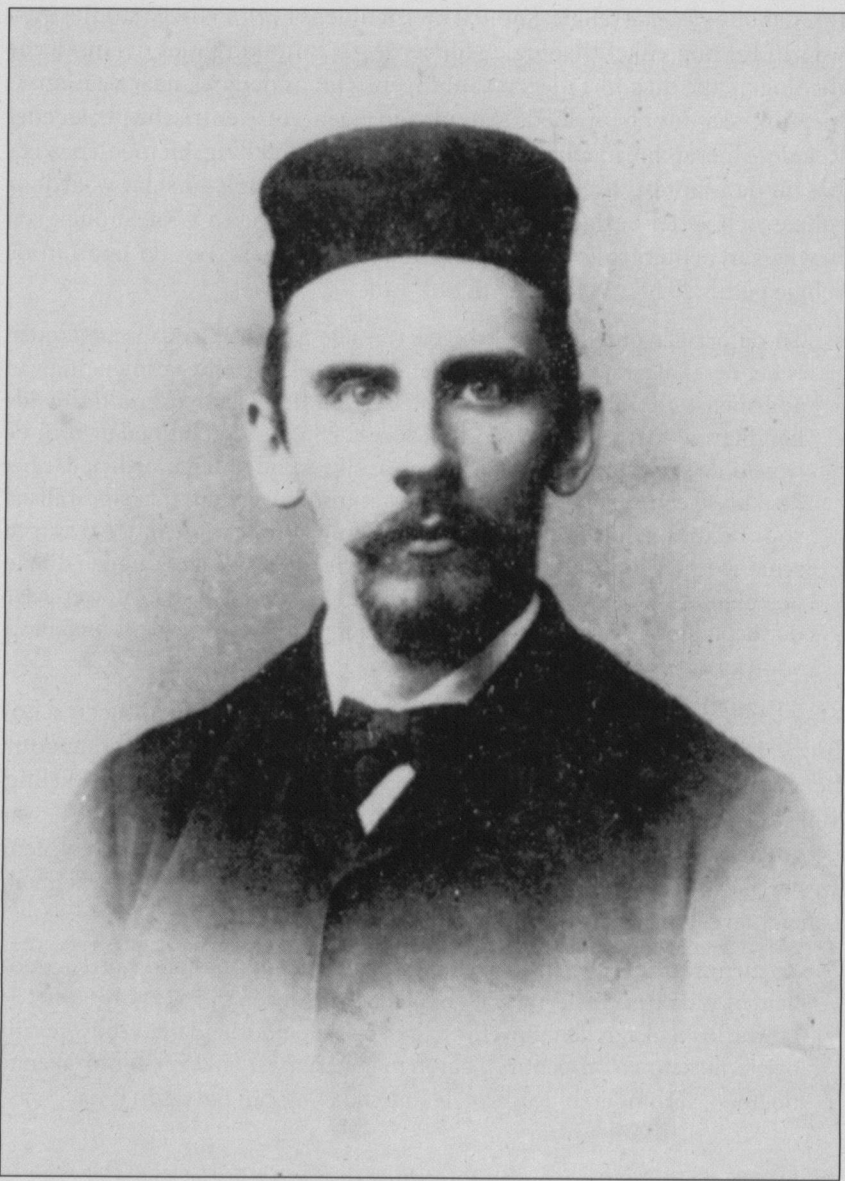
Ook leken de leiders weinig aandacht te hebben voor opvoeding en scholing van de massa zoals dit wellicht voor de Verlichting in het Westen ook het geval was geweest. Een ander punt waar Snouck de 'onderontwikkeling' van de Nederlands-Indische bevolking met haar religie uit afleidde, was de positie van de vrouw. Polygamie en een 'onvolwaardig', ofwel niet naar westers voorbeeld ingericht gezinsleven, waren voor hem kenmerken van een achtergebleven ontwikkeling:

'In menig opzicht passen zij beter bij den beschavingstoestand van den oudheid of van de middeleeuwen dan bij dien van onzen tijd. De polygamie, de groote losheid van den huwelijksband, de hulpeloosheid der vrouw tegenover willekeur en onrecht van haren man, om maar enkelen hoofdzaken te noemen, verhinderen de normale ontwikkeling van het gezin (...).'¹⁸

16 Maarten Kuitenbrouwer, *Tussen Oriëntalisme en wetenschap. Het Koninklijk Instituut voor Taal, -Land- en Volkenkunde in historisch verband 1851- 2001* (Leiden 2001) 97- 99.

17 C. Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islâm* (derde druk; Leiden 1915) 107.

18 Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islâm*, 60- 61.

Christiaan Snouck Hurgronje omstreeks 1890. Uit: P.Sj. van Koningsveld, *Snouck Hurgronje en de Islam. Acht artikelen over het leven en werk van een oriëntalist in het koloniale tijdperk* (Leiden 1987) titelblad.

In zijn adviezen aan de Nederlandse overheid pleitte hij ervoor om op de imperialistische onderwerping van de kolonie beschavingsinitiatieven te laten volgen. Deze beschaving moest geschieden naar westers voorbeeld en moest door westerse elite in gang worden gezet en begeleid worden. Belangrijk hierbij is overigens wel dat hij de islam *an sich* niet afkeurde, enkel een politiek georiënteerde islam. De beschaving van het gebied, ofwel het omhoog helpen naar een beschavingsplan vergelijkbaar met dat van het Westen, wilde hij realiseren met behoud van een zekere eigenheid.

Bloemlezing over het historische debat

Said noemt Snouck in zijn boek een prototype van een oriëntalist in een negatieve, louter egoïstische, imperialistische betekenis. Snouck droeg bij aan de negentiende-eeuwse pogingen het koloniale beleid efficiënter te maken, door zijn onderzoek ter beschikking te stellen aan de imperialistische overheid. De scheiding tussen Oost en West die Snouck maakt, stond ook geheel in dienst van dit koloniale beleid. Zij symboliseert, legitimeert en motiveert volgens Said zelfs deze dominantie.¹⁹ De generalisaties die Snouck maakt over 'de' moslimwereld in zijn onderzoeken naar de religie, haar gebruiken en de politiek-juridische kant van de islam, bevestigen de 'oriëntaliteit' van de Oriënt, die reden tot overheersing geeft.²⁰ Said baseert zich hier op de dissertatie van J. Waardenburg over negentiende-eeuwse onderzoekers van de islam. Waardenburg suggereert dat Snouck een zeer statisch beeld van de islam had, waarin de onderontwikkeling een centrale rol speelde. De oplossing voor de achtergeblevenheid en onderontwikkeling meende hij in een emancipatie naar westers model te kunnen vinden. De islam kon haar eigenheid behouden, mits ze haar politieke ambities liet varen. Inderdaad is dit laatste, de scheiding van religie en politiek, iets waar Snouck zeer de nadruk op legt.²¹

Ook al is de toon van Snoucks geschriften wetenschappelijk en niet suggestief, toch stelt Said duidelijk dat het doel en de onderliggende motieven imperialistisch zijn. Dit heeft volgens hem alles te maken met de pertinente verwevenheid van politiek met alle andere maatschappelijke velden. Wat

19 Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islâm*, 255- 257.

20 Said citeert hier uit C. Snouck Hurgronjes *Mohammedanisches Recht*, aangehaald in: Said, *Orientalism*, 255.

21 J.D.J. Waardenburg, *L'Islam dans le miroir de l'occident* (Den Haag 1961) 99, 127-129.

betreft het wetenschappelijke veld is dit in de periode van het einde van de negentiende eeuw zeker het geval, aldus Said.²² Hij vindt Snouck, als officiële regeringsadviseur, hier een treffend voorbeeld van. Hij ziet wel Snoucks ethische blik en universalistische houding, waarbij de nadruk sterk ligt op licht op het idee dat alle culturen gelijk zijn maar ze nog niet allen even ver zijn ontwikkeld. Snouck had een zekere beschavingsdrang ten opzichte van Nederlands-Indië. Echter zijn eurocentrische idee dat de beschaving naar westerse normen moest gebeuren, zegt volgens Said genoeg. Hij ziet hier het westerse, imperialistische en oriëntalistische discours in, een wens tot dominantie van de Oriënt, ook al is dit in Snoucks geval niet fysiek maar 'geestelijk'.²³

Inderdaad maakt Snouck in de teksten waarin hij de islam en haar praktijken in het dagelijks leven in Nederlands-Indië presenteert veelvuldig gebruik van oriëntalistische tegenstellingen. Hierbij is de connotatie van de woorden waarin 'wij' en 'zij' worden uitgedrukt, niet gelijkwaardig. Voorbeelden hiervan zijn in zijn geval vooral 'westers' versus 'oosters', 'duidelijk' versus 'mysterieus', 'ontwikkeld' of 'beschaafd' versus 'achtergebleven' of 'onbeschaafd', 'modern' versus 'middeleeuws', 'intelligent' versus 'dom' en 'leermeester' versus 'leerling'. Ook het feit dat hij zijn kennis ten doel van de Nederlandse regering stelde, zodat deze de kolonie efficiënter kon onderwerpen en regeren, kan gezien worden als een imperialistisch, oriëntalistisch motief.²⁴

Over de plaatsing van Snouck Hurgronje onder het kopje 'oriëntalist' is echter het laatste woord nog niet gezegd. De discussie over de vraag in welke mate Snouck met zijn representatie van de islam, en meer specifiek die van de religieuze situatie in Nederlands-Indië, binnen het door Said geschetste oriëntalisme past, is complex en fel. P. van Koningsveld, die bijzonder veel onderzoek naar Snouck heeft gedaan en hem over het algemeen positief waardeert, deelt de mening van Said. Bovendien maakt hij de link tussen oriëntalistisch discours en imperialistische neigingen zeer concreet. Door zijn kennis inderdaad ter beschikking te stellen aan de Nederlandse overheid, maar vooral door in de beschrijving van deze kennis uit te gaan van

22 Said, *Orientalism*, 258-264.

23 Ibidem, 263.

24 Deze beeldspraak is vooral terug te vinden in het hoofdstuk 'Nederland en zijne Mohammedanen', waarin vaak in termen als 'Als opvoeders en onderwijzers van de Oost-Indische Mohammedanen (...)' gesproken wordt. Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islâm*, 78- 101, bovenstaand citaat: aldaar 79.

de Nederlandse superioriteit, heeft Snouck volgens Van Koningsveld een 'morele rechtvaardiging gelegd' voor de Atjeh-oorlog. Deze oorlog was imperialistisch bij uitstek. Hij erkent dat Snouck het Atjehse volk niet zag als minderwaardig, maar meer als achtergebleven in ontwikkeling. Echter door in zijn representaties van de islam woorden als 'middeleeuws' en 'achtergebleven' te gebruiken, erkende hij volgens Van Koningsveld toch een ongelijkwaardigheid. Hieruit kan geconcludeerd worden dat ook Snouck in het door Said geschetste mechanisme van taal en macht gevangen zat. Ongelijkwaardige duidingen zijn volgens Said bij uitstek een kenmerk van het oriëntalisme. Van Koningsveld verwijst niet naar Said, maar zijn woorden in acht nemend, valt te concluderen dat Snoucks representaties op negatieve wijze binnen Suids theorie vallen. De tekstuele vorm van kennis, met een rigide scheiding tussen oost en west en eurocentrische tegenstellingen in de tekstuele representaties, zouden volgens Suids theorie imperialistische motieven als grondslag kunnen hebben. Resumerend is te verantwoorden dat Foucaults 'kennis is macht' volgens Van Koningsveld wel degelijk opgaat, met Suids 'kanttekening' van een actieve rol voor het individu, daar van Koningsveld de morele rechtvaardiging van de Atjeh-oorlog immers in Snoucks representaties zoekt.²⁵

De historicus Peter van der Veer nuanceert dit beeld deels in zijn boek *Modern oriëntalisme*.²⁶ Hij vindt Suids radicale politieke standpunt overdreven, doch hij vindt ook dat Snouck in zijn onderzoek niet integer was. 'Snouck was een spion en deed wat spionnen doen', aldus Van der Veer.²⁷ Hiermee bedoelt hij niet zozeer dat Snouck zijn wetenschappelijke achtergrond en pretenties inruilde voor een islamitisch James Bond-bestaan, maar dat hij zijn kennis en onderzoek naar de islamitische samenleving in Indië ten dienste stelde van het koloniale beleid.²⁸ Snouck had naar aanleiding van zijn onderzoek zeer specifieke ideeën over de islam en haar specifieke karakter in Nederlands-Indië. De kennis die hij had, stelde hij bovendien geheel in dienst van de Nederlandse overheid. Deze kon zo haar kolonie veel efficiënter onderwerpen en regeren. Vervolgens gaat Van der Veer echter in op het vooruitgangsgeloof van Snouck. Snouck geloofde dat Nederlands-

25 Van Koningsveld, 'Snouck Hurgronje zoals hij was. Een bijdrage tot de waardering van de Nederlandse Oriëntalistiek' in: Idem, *Snouck Hurgronje en de Islam* (Leiden 1987) 39-80, aldaar 70.

26 Peter van der Veer, *Modern oriëntalisme* (Amsterdam 1995).

27 Ibidem, 176.

28 Ibidem.

Indië met behulp van Nederland een moderne, efficiënte staat kon worden, uiteraard wel naar westers voorbeeld. Ook meent hij dat Snouck een 'grondlegger' is geweest voor een ethisch koloniaal beleid.²⁹ Hierbij ligt de nadruk niet zozeer op *expansie*, als wel op *annexatie*. Door westerse scholing zou Nederlands-Indië uiteindelijk een volwaardig deel van het Nederlandse rijk moeten worden. Het element van beschaving en de andere kijk op de koloniale bevolking waarbij een zekere gelijkwaardigheid mogelijk werd geacht, waren binnen dit ethisch imperialisme belangrijk. Van der Veer poogt het oriëntalisme van Snouck te nuanceren, door andere factoren aan te dragen dan een zuiver politiek georiënteerd imperialisme. Echter, ook bij meer ethische drijfveren is de grondslag nog steeds eurocentristisch, daar er nog steeds wordt uitgegaan van superioriteit van het Westen.

Maarten Kuitenbrouwer komt met een soortgelijk alternatief: hij poogt Snouck met zijn representaties en motivaties meer binnen het *universalisme* te plaatsen. Deze onder de invloed van de Verlichting verbreide stroming had meerdere pijlers. Een van de belangrijkste was het geloof dat alle culturen en samenlevingen in principe gelijk waren, maar dat sommige in een ander stadium van ontwikkeling verkeerde dan andere. Het Westen was in deze eurocentristische visie het verst in zijn ontwikkeling, de rest van de wereld zou dit later evenaren. Het Westen zou in de beschaving van de rest van de wereld bovendien een opvoedende taak hebben.³⁰ De kritieken op Kuitenbrouwer zijn talrijk, de belangrijkste kritiek is wel dat ook het universalisme wederom een eurocentrische grondslag had en feitelijk slechts gradueel verschilt van Saids oriëntalisme. De connotatie van de door Kuitenbrouwer genoemde motivatie van Snouck is positiever, daar niet de politieke overheersing maar de helpende hand bij vooruitgang centraal staan. Toch blijft het karakter van de motivatie voortkomen vanuit een perspectief van Europese superioriteit. Overigens is ook het gebruik van verschillende termen los van hun oorspronkelijke context een kritiekpunt op Kuitenbrouwer.³¹

29 Van der Veer, *Modern oriëntalisme*, 172-173.

30 Maarten Kuitenbrouwer, *Tussen oriëntalisme en wetenschap. Het Koninklijk Instituut voor Taal-, -Land- en Volkenkunde in historisch verband 1851- 2001* (Leiden 2001) 7- 12, 97- 99, 107.

31 Henk Schulte Noordholt, 'Maarten Kuitenbrouwer. Tussen 'Oriëntalisme' en wetenschap. Het KITLV in historisch verband 1851- 2001. 'Book review', *Bijdragen tot de taal- land- en volkenkunde* 15 (2001) 936- 938; Anton Ploeg, 'Book review', *Journal of South East Asian studies* 33 (2002) 592- 594.

Was Snouck een oriëntalist?

In welke mate past Snouck met zijn representatie van de islam, en meer specifiek die van de religieuze situatie in Nederlands- Indië, nu binnen het door Said geschetste oriëntalisme? In zijn representatie van de islam en in zijn adviezen voor de koloniale overheid met betrekking tot de kolonie Nederlands- Indië, strooit Snouck kwistig met tegenstellingen als 'beschaafd versus onbeschaafd', 'normaal' versus 'abnormaal' en vooral 'ontwikkeld' versus 'achtergebleven'. Dit is duidelijk te typeren als 'oriëntalistisch discours' zoals Said dit ziet. Zoals ook Van Koningsveld stelt, heeft het discours van Snouck wellicht bijgedragen tot het in stand houden en bevorderen van het imperialisme. In dit geval is het concreet gezien de motivatie voor en de verantwoording van de dominantie van de Nederlanders in de kolonie Nederlands-Indië.

De drijfveren van Snouck zijn echter wel te nuanceren. Zoals Kuitenbrouwer liet zien, heeft Snouck meer drijfveren dan zuiver politiek-imperialistische. In Snoucks teksten is duidelijk terug te lezen dat hij voor de Nederlandse overheid een taak zag de door haar onderworpen gebieden op te voeden en te onderwijzen. De achtergebleven, 'middeleeuwse' elementen zouden door middel van onderwijs verworpen kunnen worden, de overheid moest haar taak hierin niet veronachtzamen in haar euforie van gebiedsuitbreiding.

Toch kan de vraag of Snoucks representaties imperialistisch en oriëntalistisch van aard waren, mijns inziens met een volmondig 'ja' beantwoord worden. Vanuit zijn eurocentrische denkkader was dit waarschijnlijk onvermijdelijk. De aard van zijn imperialisme is, zoals ook Kuitenbrouwer en Van der Veer stellen, wel een punt van controverse. De wens tot annexatie en assimilatie die Said als einddoelen van het westerse imperialisme ziet, zijn bij Snouck te nuanceren. Hij wilde niet zozeer een volledige assimilatie van Nederlands-Indië, maar meer een beschaving en ontwikkeling in de kolonie bewerkstelligen. Inderdaad is een ontwikkelde, met het moederland vergelijkbare kolonie beter te beheersen dan een opstandige en in opleiding en organisatiestructuur volstrekt van het moederland verschillende kolonie. Toch geloofde Snouck er volgens mij in dat hij het goede voorstond voor de 'Ander', zonder deze dom te willen overheersen. Hij had interesse in de islam en haar toepassing, zijn gebruik van de kennis had het tweeledige doel de kolonie beter te beheersen en het inheemse volk te verlichten. Snouck past grotendeels binnen het oriëntalisme van Said, doch de veronderstelde oriëntalistische, imperialistische aard van Snouck zelf verdient mijns inziens wel deze nuancering.

Athena's Boekhandel

Oude Kijk in 't Jatstraat 42
9712 EL Groningen

telefoon (050) 312 55 93

telefax (050) 313 50 32

email: info@athenas.nl

internet: www.athenas.nl

Een boekhandel die alle andere genres bestelt
in binnen- en buitenland.

Een boekhandel met een uitgebreide collectie
boeken op het gebied van kunst, literatuur en
muziek.

Een boekhandel die tijd en ruimte geeft voor
lezingen, concerten en andere activiteiten.

U kunt uw bestellingen ook emailen.

- Letteren
- Psychologische, Pedagogische en
Sociologische Wetenschappen
- Wijsbegeerte

EEN GESPECIALISEERDE, ZELFSTANDIGE BOEKHANDEL
VOOR ALLE BOEKEN VOOR DE STUDIERICHTINGEN
AAN DE FACULTEIT

Athena's Boekhandel

BELGISCH CAFÉ

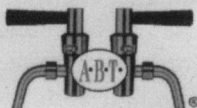
De Pintelier

ANNO 1997

Kleine Kromme Elleboog 9
9712 BS Groningen
tel 050-3185100

www.pintelier.nl

info@pintelier.nl

Lid alliantie van biertapperijen

Lid genever-genootschap